

'Geniet ervan', zegt de vrouw bij de ingang van de begraafplaats - en zo had ik het eigenlijk nog niet bekeken. Is dat wat je zegt tegen iemand die op het punt staat om een kerkhof te betreden, ook al is het dan omwille van de kunst? Ook al worden de graven verlicht door kaarsen en lampionnetjes en is het er bijna - om dat oer-Hollandse woord te gebruiken: gezellig? Maar de vrouw lijkt zo zeker van haar zaak, en haar hand rust zo vanzelfsprekend even op mijn arm, dat ik haast begin te geloven dat ze werkelijk niets anders had kunnen zeggen dan dit. Samen zweerderig overhandigt ze me een plattegrond van de begraafplaats en daar ga ik op weg. Met in mijn hand een wit papieren tasje waarin een lichtje brandt ('tegen het verdwalen') loop ik over de paden tussen de rijen met verlichte grafstenen door.

Wat heeft de kunst hier te zoeken, op begraafplaats Onderlangs in Castricum? Wat is haar functie tussen de graven van onbekende doden en het verdriet van al even onbekende nabestaanden? De Amsterdamse kunstenaar Ida van der Lee (1961) organiseert sinds 2005 Allerzielenvieringen op verschillende begraafplaatsen in Noord-Holland met als doel om het leven te vieren en de doden te herdenken. In eerste instantie koppelde zij kunstenaars aan nabestaanden, die vervolgens gezamenlijk een vorm voor het herdenken van de overledene bedachten - een film, een tekst, een sculptuur. Rond Allerzielen, de dag na Allerheiligen (2 november) die sinds de dertiende eeuw in de Westerse christelijke traditie is bestemd voor het herdenken van de doden, openden de begraafplaatsen 's avonds hun hekken voor de viering van *Allerzielen Allicht*.

Hier in Castricum (en op andere begraafplaatsen die in de herfst van 2007 deelnemen aan Van der Lee's project) heeft de viering een andere invulling gekregen. En een andere naam: *Allerzielen Alom*. Opnieuw staat het herdenken van de doden centraal, maar de kunstwerken zoals die op begraafplaats Onderlangs te zien zijn, werden in principe alleen door de deelnemende kunstenaars bedacht. Ze drijven echter wel bijna allemaal op publieksparticipatie. Er is zang, waarnaar geluisterd moet worden; er zijn lantaarns van rijstpapier, die

vastgehouden moeten worden totdat het vuur in hun binnenste ze doet opstijgen en wegvliegen. Er kunnen bloembollen worden geplant, herinneringen opgeschreven, brieven geknutseld en verstuurd. Er zijn 'groentegraven': geen echte graven, maar losse kavels waarop half vergeten Nederlandse groenten groeien, zoals postelein. De kroppen jonge sla staan groenglanzend en natuurlijk onbespoten dicht tegen elkaar aan. Je kunt er zakjes met zaad van mee naar huis nemen.

Nabestaanden hebben de graven van geliefden versierd met kaarsen en foto's, zitten met warme thee of glühwein op campingstoeltjes naast de stenen, en praten met elkaar of met mensen die passeren en die de inscriptie op de steen lezen, de foto's bekijken. Zo doe je dat dus, de doden herdenken. Het leven vieren. Daar is blijkbaar behoefte aan, gezien de enorme belangstelling voor het project van Ida van der Lee. Als ik twee passanten mag geloven, was de eerste viering op begraafplaats De Nieuwe Ooster in Amsterdam twee jaar geleden zo druk bezocht, dat je er nauwelijks kon lopen.

De combinatie van dood en kunst is niet nieuw. Hij is zelfs zo oud als de mens zelf. Maar in de meeste gevallen kun je niet spreken van kunst in de hedendaagse betekenis van het woord, eerder van ceremoniële rituelen en gebruiken. Zingen, het graf versieren, dansen, het maken van maskers - het waren eerder handelingen die noodzakelijk geacht werden om boze geesten uit te bannen en het dode lichaam een zo veilig mogelijke oversteek naar het hiernamaals te garanderen. De oudste bekende begrafenis waarbij sprake was van enige vorm van ceremonie, werd ontdekt in Irak. Het lichaam van een Neanderthaler was bijgezet in een grot en overdekt met lentebloemen in allerlei kleuren.

In sommige culturen is dit soort gebruiken nog altijd een belangrijk onderdeel van crematie of begrafenis. En in Mexico stopt het daar niet. Daar worden de doden elk jaar opnieuw in het zonnetje gezet, tijdens *Los Dias de los Muertos*. Dan krijgen de doden de gelegenheid om hun oude huizen te bezoeken, wordt er een extra stoeltje aan tafel geschoven, en

zitten hele families uitgebreid te picknicken op de begraafplaats.

Stel je dat eens voor in Nederland. Dat is toch anders. En vooral: érgens anders. Dat Mexicanen of Indianen de doden viëren, is op de een of andere manier makkelijker voor te stellen dan dat men hier in Nederland zingt, wijn drinkt of een performance opvoert bij het lichaam van een overledene. Nederlanders, of in elk geval het grootste deel daarvan, lijken als het op de dood aankomt toch te worden verbonden door terughoudendheid, door ingetogen gedrag. Geen poespas. Je leest het nog vaak in overlijdensadvertenties: 'Geen bloemen, geen bezoek.' Een overledene mag voortleven in de hoofden van degenen die hem bij leven kenden, maar áls-je-blijft! hou die begrafenis bescheiden. Eigenlijk zegt het feit dat de Allerzielenvieringen van Ida van der Lee onder de noemer 'kunst' vallen al alles. Blijkbaar is het viëren van het leven in Nederland zó vreemd, dat het alleen op die manier bestaansrecht heeft.

Volgens theoloog en voorganger Anne van der Meiden komt er langzaam verandering in de ingetogenheid van het rouwen. In zijn boek *In de dood kun je niet wonen*, een bundeling persoonlijke essays over stervensbegeleiding en rouwverwerking, beschrijft hij hoe in Nederland de rituelen rond de dood aan het verschuiven zijn.

'De uitbundige uitvaarten waarin steeds meer mensen participeren, de rijke grafversieringen, de openhartige rouwadvertenties, de popularisering van de rouwteksten, zelfs in dialecten in de krant afgedrukt: dat alles wijst op een nieuw soort collectiviteit, op gedeelde beleving: één van ons is gestorven en daar hebben we allemaal mee te maken.'<sup>1</sup>

Ook kunstenaars laten zich in dit proces niet onbetuigd, schrijft Van der Meiden. Beeldhouwers zijn van oudsher al betrokken bij het versieren van grafstenen, maar maken nu ook 'keramieken muurstukjes met kleine bakjes eronder, waar een deel van de as van moeder in zit'. Die as wordt eveneens

---

<sup>1</sup> Anne van der Meiden, *In de dood kun je niet wonen. Anders kijken naar weggaan en achterblijven*. Uitgeverij Meinema, Zoetermeer, 2007.

verwerkt in schilderijen en sieraden. Lola, de oudste dochter van Herman Brood, heeft het stoffelijk overschot van haar vaders lichaam zelfs in haar been laten tatoeëren. Er bestaan tegenwoordig herdenkingsmaaltijden, a capella zanggroepjes voor rond het graf, en in 1996 organiseerde Arti & Amicitiae in Amsterdam de tentoonstelling *Midden in het leven, staan wij in de dood* met als hamvraag: Wat kan de kunstenaar toevoegen aan het uitvaartgebruik?

Dat is een goede vraag. Een nog betere vraag is wellicht waarom een kunstenaar überhaupt zou moeten bijdragen aan dat uitvaartgebruik. Dat klinkt ietwat zuur, maar is het niet belangrijk om je eerst af te vragen of de uitvaartbranche gebaat is bij grafkisten van gevlochten wilgentenen of een lijkwade van springstof<sup>2</sup>, zoals die destijds te zien waren op de tentoonstelling in Arti & Amicitiae? Die voorwerpen mogen dan kunst zijn, serieus bruikbaar zijn ze niet. Ze bieden de rouwende nabestaande niets extra's, niets wat hem kan helpen bij het verwerken van de dood van een dierbare. Is dat dan de crux van kunst die bestemd is voor de uitvaartbranche: haar zogenaamde servicegerichtheid? Haar troostrijk gehalte? Maar kun je in dat geval nog van autonome kunst spreken, van kunstenaars die ongestoord hun eigen gang gaan, zonder perse te willen behagen of plezieren? Met andere woorden: zijn de Allerzielenvieringen van Ida van der Lee eigenlijk wel kunst?

De vraag of iets kunst is, wordt al eeuwenlang gesteld bij elke nieuwe, nog nooit eerder vertoonde kunstenaarsuiting. Vincent van Gogh vocht praktisch zijn hele leven voor erkenning van zijn grillige talent; Marcel Duchamp zette tot ieders verbazing een urinoir in het museum; Andy Warhol hing de popcultuur aan de witte muren; en in de jaren negentig vonden kunstenaars het plotseling nodig om bijvoorbeeld het avondeten tot kunst te verheffen (Jeanne van Heeswijk), of om bij wildvreemden te gaan logeren, luisterend naar hun dromen (Alicia Framis). Is dít nou kunst? werd er geschamperd, vanwege het hoge immateriële en welzijnswerkerachtige karakter van deze projecten.

---

<sup>2</sup> Karin van Munster, 'Lachen om de dood', in: *Trouw*, 23.03.1996.

Het Allerzielenproject van Ida van der Lee past deels bij het werk van die laatste groep van sociaal geëngageerde kunstenaars. Van der Lee treedt in haar functie van kunstenaar op als bemiddelaar voor de kunst, als iemand die mogelijkheden schept voor anderen om iets te maken, te zeggen, op te voeren. Dát is haar kunstwerk: het tot stand brengen van intermenselijk contact middels de (beeldende) kunst. Op die manier brengt ze partijen bij elkaar die elkaar daarvoor nooit ontmoet zouden hebben. Net als Jeanne van Heeswijk dat doet in haar projecten, die ook altijd via meerdere lagen en groepen in de samenleving verlopen.

Met het werk van Ida van der Lee is echter nog meer aan de hand. Anders dan bij de immateriële projecten van haar collega's uit de jaren negentig, die eigenlijk het meest interessant waren voor hen die wisten wat er gaande was binnen de beeldende kunst, lijkt Ida van der Lee voornamelijk te voorzien in een behoefte. Niet in een behoefte die ze zelf heeft gecreëerd, maar een die, getuige Anne van der Meiden, al een tijdje aan de oppervlak sluimerde en nu dan eindelijk aan de oppervlakte is gekomen. Die sprookjesachtige Allerzielenvieringen, met bezoekers die in het donker beelden maken van paraffine of kaarten knutselen voor iemand die net een geliefde verloor, een bloembol planten in de koude grond of naar aanleiding van een aangeboden voorwerp een herinnering aan een overledene opschrijven - blijkbaar waren die broodnodig. En blijkbaar zijn de gevoelens die ze oproepen zo universeel, dat het niet uitmaakt of bezoekers op deze specifieke begraafplaats iemand te betreuren hebben. Iedereen heeft wel eens iemand verloren, en dus kan iedereen die hier komt zich laven aan de warmte.

Is voorzien in een maatschappelijke behoefte kunst? Het kán natuurlijk. Het utopische ontwerp voor Nieuw Babylon van Constant Nieuwenhuis voorzag in de jaren vijftig in de behoefte aan een nieuw soort stad, en werd tegelijkertijd beschouwd als Hoge Kunst. Maar het hoeft niet. Goed, nogmaals dan: Zijn de Allerzielenprojecten van Ida van der Lee kunst? Bekijk ze in de eeuwenoude traditie van

uitvaartrituelen en gebruiken, en het antwoord is: nee. Maar ondertussen leveren ze prachtige dingen op. En waarom zou je er überhaupt een stempel op plakken? Is het omdat de projecten anders zo vreselijk ongrijpbaar dreigen te worden? Laat ze dan maar ongrijpbaar zijn. Natuurlijk - er doen kunstenaars aan mee die een serieuze opleiding hebben genoten en die allesbehalve 'slechts' gewillige en servicegerichte uitvaartkunstenaars zijn, zoals Alphons ter Avest (1960), die de manshoge paraffinebeelden bij de ingang van de begraafplaats maakte. Ida van der Lee noemt zichzelf beeldend kunstenaar en haar werk kunst. Maar waarschijnlijk maakt het haar niet veel uit of haar werk als zodanig wordt gezien of niet. Of het planten van een narcis of het in elkaar fröbelen van een postkaart nu wel of niet Hoge Kunst is. Zolang het maar werkt, zolang het maar zin heeft. Wellicht is de enige conclusie die je kunt trekken na het 'beleven' van een van de Allerzielenavonden, dat de projecten van Ida van der Lee wonderwel passen in deze tijd. En niet alleen wat betreft de ontwikkelingen in de beeldende kunst - ook op een ander niveau: de *lifestyle*. Het klinkt wellicht wat minder serieus, maar desondanks is dat een belangrijke graadmeter voor wat op dit moment leeft. Bovendien lopen *lifestyle*, reclame en kunst steeds vaker in elkaar over, steken elkaar aan. Dit is een tijd waarin de zogenaamde vrouwen- en interieurbladen bol staan van de zelf-maak-ideeën, waarin authenticiteit en persoonlijkheid de sleutelwoorden zijn, steeds meer mensen zich bezig houden met ecologisch verantwoord leven, en eerder iets willen beleven dan zien. Dat soort invloeden komt terug in de kunst, vooral in de kunst die nadrukkelijk voor buiten het museum word gemaakt.

Of ik een kaart wil maken voor iemand die een geliefde heeft verloren. 'Passiepost' staat op haar wagen geschreven. Ik zeg dat ik niemand weet. Maar dat is niet waar, ik kan heus wel iemand bedenken. Ik loop door over de verlichte paden. Maar even later zit ik toch op mijn hurken om een bloembol te

planten. Daarna loop ik terug naar de lange tafels om een kaart te knippen en plakken. Overmorgen komt hij aan.

'En?' vraagt dezelfde vrouw bij de ingang, die nu de uitgang van de begraafplaats is geworden. 'Hoe was het?'